

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНОГО АПАРАТУ 1920-1930 РОКІВ (на прикладі роботи міліції Донеччини та Луганщини)

КУДІН Сергій Володимирович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теоретико-правових дисциплін Державного податкового університету

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1396-3212>

МАЦЕЛИК Михайло Олексійович - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теоретико-правових дисциплін Державного податкового університету

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5281-4562>

ГРИГОРЧУК Мирослав Васильович - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін Університет економіки та права «КРОК»

ORCID iD [0000-0003-0523-030X](https://orcid.org/0000-0003-0523-030X)

УДК 340. 1

DOI 10.32782/EP.2023.2.2

Метою статті є аналітико-правове дослідження ролі і значення міліції у карально-репресивній діяльності проти українського народу виконавчих і правоохоронних органів у період 1920-1930 років на територіях Донецької і Луганської областей.

Опрацьований науковий матеріал і досліджені архівні матеріали дали змогу прояснити справжню ситуацію навколо діяльності вказаних управнених органів на напрямку викорінення українських ідей, будь-яких проявів інакомислення чи прагнення до самовизначення як самостійної держави.

Юридичний аналіз архівних документів та дослідження наукового доробку з проблем формування та функціонування тоталітарно-репресивних механізмів знищення основ української державності сприяв виведенню авторських суджень щодо особливостей утвердження режиму залякування корінного населення Донеччини і Луганщини, придушення будь-яких проявів чи громадянських рухів на напрямках побудови самостійної держави.

Обраний методологічний інструментарій забезпечив дотримання логічної лінії при дослідженні правових і економічних чинників, покладених в основу карально-репресивної політики радянського тоталітарного режиму.

Застосовані наукові методи (компаративний, екстраполяцій, аналізу та синтезу, інтегративний та ін.) надали можливість проаналізувати масив документів, що забезпечило більш повне розуміння сутності керівних документів центральних органів радянської влади. Зроблені авторські висновки стали підґрунтям для виведення окремих узагальнень про процеси формування і провадження репресивно-каральних заходів відносно представників української інтелігенції та прогресивно налаштованої частини українського суспільства.

Ключові слова: Українська Соціалістична Радянська Республіка, Донецька область; Луганська область; каральні органи, тоталітарний режим 30-х років ХХ ст., органи юстиції.

Постановка проблеми

На сучасному етапі відбувається переоцінка і критичний аналіз діяльності радянських партійно-каральних органів у процесах придушення і поетапного знищення прагнень українського народу до самостійності і самовизначення. Піднята тематика певною мірою досліджувалась з позицій галузевого наукового інтересу. Автори з'ясували, що таке дослідження по-

трібно провести з урахуванням політико-правових наслідків репресивно-каральної політики радянського режиму на Донеччині і Луганщині в перше десятиліття його становлення.

Стан дослідження проблеми

Опрацьовуючи значний за обсягом матеріал з цієї проблематики, вирізняємо науковий доробок В. Пристайко, В. Золотарьова, Д. Суло, О. Міхеєвої, Ю. Шаповала, А. Шевченка, В. Щербатюка та інших учених, у яких здійснено дослідження історичних та правових особливостей застосування карально-репресивних методів управлінськими органами в означений проміжок часу, а також виокремлено окремі аспекти протиправного впливу на формування української національної самосвідомості з боку радянських судових і правоохоронних структур.

Мета і завдання дослідження

Відповідаючи на суспільний запит про перші деструктивні кроки радянського тоталітарного режиму на теренах Донеччини і Луганщини в 1920-1930 роках, автори поклали для себе за мету виявити внутрішню спрямованість карально-репресивної діяльності з боку партійних і правоохоронних органів зазначених регіонів як складових цілісного процесу поневолення українського народу в рамках знищення ідеї про самовизначення та самостійність Української держави.

Наукова новизна дослідження

На підґрунті проаналізованого наукового доробку й архівних матеріалів досліджено внутрішній зміст окремих особливостей використання інструментів карально-репресивного характеру, що були застосовані до української інтелігенції та населення зазначених територій як упереджувальні заходи з недопущення поширення ідей про самостійність України.

Виклад основного матеріалу

В умовах повномасштабної збройної агресії московії проти суверенної України особливої актуальності набувають наукові

дослідження у сфері історико-правового аналізу впливу радянського тоталітарного режиму на формування та становлення українського національного суспільства у різні часові періоди. Не поширюючи надмірно зону наукового пошуку, доцільно зосередитися на вивченні соціально-правової ситуації в регіонах, географічно наближених до кордонів з державою-агресором, а саме територію Донбасу в період 1920 – 1930 р.р.

У проаналізованому науковому матеріалі прослідковуються стійкі тенденції щодо повсюдного застосування репресивно-каральних заходів, що повною мірою відбиває стан справ з викорінення національних прагнень українського народу до самовизначення на Донбасі та інших регіонах України.

Відправними пунктами нашої статті обираємо закладені в Конституції України гарантії, зокрема положення статті 3, відповідно до яких «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Саме ці базові принципи людяності стали головною ціллю для знищення, яку представники тоталітарного режиму, безумовно, виконували, підкорюючись вимогам циркулярів центральної влади, удосконаленим представниками місцевих владних структур у бік посилення репресивного тиску на українське населення.

Підґрунтям дослідження обираємо діяльність робітничо-селянської міліції, яка, прикриваючись боротьбою зі злочинністю, насправді виконувала репресивно-каральні функції, спрямовані на придушення будь-яких проявів інакомислення, яке не відповідало постулатам тоталітарного режиму. Усе, що суперечило генеральній лінії партії, метою якої було приховане знеособлення етнічних особливостей українства на їх же землі, знищення національних іденти-

фікаторів, набувало вигляду протидії криміналітету.

Для цього було створено низку надзвичайних органів, які наділялися правоохоронними функціями і мали основним завданням зломити прагнення українського народу до незалежності і самовизначення. Така діяльність набула ознак «червоного терору», у ході якого здійснювалась розправа з тими, хто не хотів підкоритися тоталітарному режиму. У такий спосіб фактично було знівельовано відмінності між кримінальними і політичними злочинами, оскільки до всіх неугодних застосовувалась універсальна категорія – «ворог радянської влади» чи «ворог народу».

Такий підхід сприяв формуванню у невідомій частині населення, насамперед селянства, образу класичного злочинця незалежно від того, які мотиви лягали в основу кримінального звинувачення. Кваліфікація дій українців-противників тоталітаризму урівнювалась у юридичній практиці з дійсно кримінальними проявами і це давало можливість формувати у певній частині населення України непримиренного ставлення до таких «злочинців». Судові процеси, як правило, носили безапеляційно обвинувальний характер, а недієздатна функція захисту, яка покладалась на праобраз сучасної адвокатури, насправді лише підіграла судилищам, що тисячами відправляли українців до Сибіру та території крайньої Півночі.

Проблема ускладнювалась ще й тим, що представники так званої робітничо-селянської міліції були малограмотними, а це означало, що при кваліфікації дій підозрюваних питання законності не передбачало об'єктивної основи для застосування. Більше того, працівники тогочасної міліції не мали розроблених форм документів, у результаті чого всі процесуальні дії фіксувались довільно, виходячи з рівня загальноосвітньої підготовки представника репресивного органу.

Підтвердження сказаному знаходимо в науковому доробку О. К. Міхеєвої «Кримінальна злочинність і боротьба з нею на Донбасі (1919 – 1929 роки)». За висновками науковця, «процес укомплектовування пра-

воохоронних органів виявився болючим та складним. Часто переважання політичного змісту у вирішенні кадрового питання негативно позначалося на рівні роботи та призводило до зростання негативних явищ у суспільстві. «Чистки», що мали продемонструвати народний характер держави, главенство пролетаріату над державними установами призводили до зниження авторитету працівників правоохоронних органів, породжували у злочинців впевненість у відсутності кари. Але проблему, що була для радянського уряду першочерговою, було вирішено: після 1923 р. міліція Донбасу констатувала наявність чисто пролетарського кадрового складу [2].

Проте, над самими працівниками тогочасної міліції постійно нависала небезпека, оскільки їх дії прискіпливо і безкомпромісно контролювались з боку виконавчих і «надзвичайних органів», представниками яких були різноманітні командири військових утворень, коменданти, очільники гарнізонів, що мали право не тільки заарештувати міліціонера, а й розстріляти його на підставі рішення «революційної трійки».

О. К. Міхеєва зазначає, що «Кримінальні кодекси Росії й України були прийняті тільки у 1922 р., а до цього часу правоохоронні органи повинні були керуватися декретами й постановами влади або власною правосвідомістю... У Донецькій губернії за весь термін роботи ревтрибуналів (до початку 1923 р.) колегію адвокатів при ревтрибуналі так і не було створено, спостерігалися ситуації, коли звинувачених позбавляли права на останню промову тощо» [2 с. 8].

Здійснюючи постійні «чистки рядів пролетарської міліції», представники центральних органів, що курували цей напрямок «боротьби з ворогами радянської держави», фактично домоглися вивільнення міліції від працівників, які хоча б незначною мірою посилалися на норми права і прикладали зусилля на захист прав людини від тотального терору з боку представників широкого кола репресивних органів.

Авторське дослідження архівних документів 1920-х років показало, що справжньою сутністю «очищення міліції від ворогів радянської влади» було утвердження

людиноненависницьких пролетарських принципів, примушування до механічного виконання «волі революційної влади», що представлялася як бажання народу знищити будь-які паростки як українського націоналізму, так і залишки «буржуазної культури»: «міліція після чистки набула більшої оформленої пролетарської фізіономії» [3].

А. Є. Шевченко, досліджуючи організаційно-правові аспекти діяльності спецпідрозділів НКВС України на транспорті у кінці 20-х - середині 40-х рр. минулого сторіччя, дійшов висновку, що головною причиною реорганізації міліції в руслі військового будівництва стало те, що попередні структури, створені в період «боротьби з контрреволюцією», були перенесені зі старого бюрократичного апарату з усіма його особливостями [4].

Реалізуючи політику терору і винищення прогресивно налаштованих представників українського народу, центральні органи «революційної влади» робили спроби упорядкувати фактично безконтрольну діяльність міліціонерів у сфері бутафорної боротьби з криміналітетом. Такі «упорядкування» подавалися у формі циркулярів, постанов та інших документів, які «поглиблювалися і вдосконалювалися» місцевою владою елементами жорстокості з урахуванням особливостей регіонів.

Д. С. Сусло, аналізуючи діяльність суду на теренах України в період 1917-1967 р.р., висловлюється про те, що «на кінець 1920 р. міліція України отримала детальні інструкції про проведення облав. Ця форма боротьби з кримінальною злочинністю, що була складовою активних дій міліції, у тих умовах здавалася найбільш реальною для здійснення, оскільки не вимагала значної професійної підготовки від тих, хто її провадив. Облави провадились на базарах, вокзалах, у кварталах міста, у садах та місцях розваг. І оскільки ця інструкція була розрахована на погано підготовлену в професійному відношенні міліцейську масу, то її пояснення відрізнялися надмірно деталізованим характером» [5].

Якщо екстраполювати висловлене науковцем судження на території Донецької і Луганської (Ворошиловградської) об-

ластей (губерній), то відкривається така ж страшна картина протиправної діяльності репресивного апарату щодо розправи над найменшими проявами незадоволення чинною владою.

Е. Дюркгейм, досліджуючи архівні документи тих періодів, дійшов висновку, що «протягом 1920 та на початку 1921 р. правоохоронні органи Донецької губернії у своїй діяльності керувалися декретами та постановами російського й українського урядів і обіжниками Народного комісаріату юстиції (НКЮ) УСРР. У цей період нещодавно створена міліція на місцях не мала навіть чіткого уявлення про загальні норми проведення дізнання, і тому більшість матеріалів про зареєстровані правопорушення передавала в юридичні відділи. Так, аналізуючи свою роботу попереднього періоду, працівники Луганської окружної міліції та розшуку констатували, що робота правоохоронних органів у період з 1919 по 1921 р. відзначалася примітивністю, кустарництвом. Форми бланків постанов, протоколів були довільними. У кращому випадку радянська міліція використовувала бланки з поліцейських порадників. Заарештованих часто утримували під вартою без відповідних постанов, обшуки проводили без ордерів та понятих» [6].

Беручи до уваги історичні та економіко-правові особливості діяльності з застосування репресивних механізмів придушення українських національно-визвольних рухів першого радянського десятиліття, насамперед на Донеччині і Луганщині, необхідно враховувати соціально-психологічний стан населення окупованих більшовиками територій. Визначальними чинниками при формуванні виконавчих органів зазначених областей (губерній) були, окрім іншого, значний рівень недовіри до місцевих «активістів», яких підозрювали у дворушництві і зрадництві, обмежували у праві займати керівні посади в таких владних інституціях, а також створювали додаткові перешкоди у просуванні службовою драбиною. На ключові посади призначалися перевірені «революціонери» з російським корінням, які користувалися безмежною

владою щодо місцевих представників-призначенців та корінного населення.

У контексті сказаного доцільно викремлювати конфлікт інтересів між виконками і правоохоронними органами, насамперед міліцією, що відзначалося боротьбою за сфери впливу. Нерідко це переростало у відкриту конфронтацію, куди вмішувалися представники центральної влади шляхом постановлення адресних рішень.

Архівні матеріали підтверджують наші висновки з означеної проблематики. Так, згідно з документами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України отримуємо відомості про те, що «незгоди між створеними більшовиками органами, які так чи інакше стосувалися проблем боротьби зі злочинністю, вимагали упорядкування їх роботи, чіткого поділу на сфери діяльності. У червні 1921 р. РНК УСРР вказував повітовим виконкам Донецької губернії, «що, незважаючи на постанови Всеросійського та Всеукраїнського з'їздів Рад про те, що вищим органом влади у час між з'їздами є виконкоми, із багатьох місцевостей надходять повідомлення про небажання відділів і установ підпорядковуватися відповідним виконкомом та звітувати перед ними. Надто сильні розходження спостерігаються між виконкомом та продкомом, органами НК і міліції, які намагаються вийти з-під контролю виконкомів». Цікавими є і заходи щодо вирішення цієї проблеми, запропоновані українським урядом – наказати всім вищевказаним органам беззастережно й негайно виконувати всі розпорядження виконкомів, обвинувачуваних передавати до суду, і про всі випадки конфліктів подавати інформацію в центральнореспубліканські установи, до президії ВУЦВК включно [7].

Показовими у контексті цієї статті є узагальнення, які вивели відомі українські науковці Ю. Шаповал, В. Пристайко та В. Золотарьов [8]. Досліджуючи життєвий шлях очільників ЧК-ГПУ-НКВД в Україні, їх роль в утвердженні репресивно-каральної стратегії ранньої радянщини, науковці зазначають, що об'єктами репресій ставали не тільки «стара» українська інтелігенція, а й прості вчителі української мови.

В. М. Щербатюк, досліджуючи ситуацію за наслідками утвердження радянської тоталітарної влади в Україні 1917-1933 років, зазначає, що упродовж зазначеного періоду «терор утвердився як засіб державного управління радянської системи. У новопосталій СРСР одних громадян знищували, інших намагалися зламати назавжди» [9].

Поточним висновком зі сказаного є те, що за всю історію існування СРСР московія не припиняла своєї ролі гегемона, позиціонуючи себе як головного менеджера в процесах побудови «комуністичного суспільства», торуючи до нього шлях через певну (перехідну) стадію – соціалістичну.

Проаналізований науковий доробок і вивчення архівних документів засвідчило, що перше радянське десятиріччя відзначалося завданнями щодо встановлення на орадянських територіях Донеччини і Луганщини нового «революційного порядку» на підґрунті об'єднання зусиль надзвичайних та правоохоронних органів, насамперед пролетарської міліції.

Невизначеність статусної ролі структурних елементів нововпровадженої радянської правоохоронної системи породжувало конкуренцію за сфери впливу, відзначався значний рівень конфліктності між представниками владних і правоохоронних структур, що в багатьох випадках призводило до фізичного знищення конкурентів, звинувачуючи їх у діях, ворожих радянській владі.

Водночас, незважаючи на внутрішньо-природні конфлікти, які характеризували зсередини радянські владно-правоохоронні структури 1920-1930 років, основні карально-репресивні заходи всіх управлених новоутворень скеровувались проти українського народу, маючи на меті повністю знищити будь-які прояви націоналізму чи українського прагнення до свободи і самовизначення.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

2. Міхеєва О.К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919-1929). Донецьк, 2004. 248 с.

3. Держархів Донецької області.-Ф.1п, оп.1, спр.82, арк. 68.

4. Шевченко А. Є. Організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті у кінці 20-х - середині 40-х рр. ХХ ст. : монографія /- А. Є. Шевченко. - К. : Національна академія наук України, інститут історії України, 2005. 472 с.

5. Сусло Д.С. Історія суду радянської України (1917-1967 рр.).Київ, 1968. 234 с.

6. Дюркгейм Е. Самовбивство. Даугава. Рига, 1992. № 1. С. 157.

7. ЦДАВОУ. – Ф.6, оп.1, спр.384, арк.7.

8. Шаповал Ю. І. та ін. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. Київ. Абрис, 1997. 608 с.

9. Щербатюк В. М. Утвердження радянської тоталітарної влади в Україні 1917–1933 рр. та її наслідки. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму 1/2009.- С. 157 – 164. URL : https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2009_1.pdf.

SUMMARY

The purpose of the article is an analytical and legal study of the role and significance of the militia in punitive and repressive activities against the Ukrainian people of executive and law enforcement agencies in the period 1920-1930 in the territories of Donetsk and Luhansk regions.

The developed scientific material and researched archival materials made it possible to clarify the real situation surrounding the activities of the indicated equalized bodies in the direction of eradicating Ukrainian ideas, any manifestations of dissent or striving for self-determination as an independent state.

The legal analysis of archival documents and the research of scientific works on the problems of the formation and functioning of totalitarian-repressive mechanisms for the destruction of the foundations of Ukrainian statehood contributed to the derivation of the author's judgments regarding the peculiarities of the establishment of the regime of intimidation of the indigenous population of Donetsk and Luhansk regions, suppression of any manifestations or civil movements in the direction of building an independent state.

The selected methodological toolkit ensured the observance of a logical line in the study of the legal and economic factors underlying the punitive and repressive policy of the Soviet totalitarian regime.

The analyzed array of documents contributed to a more complete understanding of the essence of the governing documents of the central bodies of the Soviet government, which became the basis for drawing the author's conclusions about the processes of formation and implementation of repressive and punitive measures against representatives of the Ukrainian intelligentsia and the progressive part of Ukrainian society.

Keywords: Ukrainian Socialist Soviet Republic, Donetsk region; Luhansk region; punitive bodies, the totalitarian regime of the 1930s, bodies of justice.